

Kritika neoliberálního modelu společnosti

Bibliografická studie o díle francouzského ekonoma

Pierre-Yves Gomeze*

Jan Koblížek

Pierre-Yves Gomez (*1960), ekonom a profesor podnikové strategie na Vysoké Ekonomické Škole v Lyonu, patří mezi nejvýraznější postavy současného sociálního katolicismu ve Francii. Není náhoda, že sociální katolicismus nachází své pokračovatele právě v oblasti obchodu, podnikání a práce. Reflexe nad těmito tématy tvořila jádro sociálního katolicismu již v polovině devatenáctého století. Ten vznikl v průmyslových zónách, jako byl Lyon a okolí, kde se rozvíjelo textilní odvětví. Vedle rozvoje techniky a továren docházelo nutně ke vzniku dělnických osad a tím k sociálním problémům. Toto je jeden z důvodů, proč i dnes sociální katolicismus přitahuje pozornost spíše ekonomů nebo lidí prakticky orientovaných. Gomez je v posledních letech iniciátorem řady občanských aktivit, které hájí lidskou osobu, její důstojnost a lidská práva. Promýšlí téma lidské práce a její vliv na formaci společnosti. Jako angažovaný katolík stál u zrodu řady kurzů nebo hnutí jako *Kurz Zacheus* nebo *Ekologie člověka*, které rozvíjejí smysl pro křesťanské společenství a vedou k dialogu s občanskou společností. Ten, kdo se ve frankofonním prostoru začne rozhlížet a zajímat se o oblast sociálního katolicismu, nemůže Gomez nepotkat. Protože je toto jazykové prostředí pro náš středoevropský prostor stále vzdálené, rádi bychom v krátkém článku představili dílo tohoto autora.

V rámci tohoto textu, úvodu do Gomezova myšlení, se pokusíme představit tohoto francouzského myslitele jako kritika současného liberálního modelu společnosti. Gomez totiž upozorňuje na určité totalitní tendence, které v sobě neoliberální model ekonomie a současné společnosti postavený na spekulaci o materiálních hodnotách představuje. Vzhledem k tomu, že o totalitarismu psala v minulosti již celá řada autorů, a to v různých souvislostech, můžeme Gomezův „totalitarismus“ vnímat v první chvíli spíše jako jistou analogii tohoto pojmu. Postupně se poku-

* Článek je součástí projektu IGA_CMTF_2020_003 (Neurovědecké výzkumy jako výzva pro znovupromyšlení obsahu a jazyka křesťanské antropologie a etiky).

síme ukázat, jak se Gomezovo pojetí totalitarismu blíží i k pojetím užívaným ve druhé polovině dvacátého století.¹ Hned dodejme také to, že z Gomezovy kritiky neoliberalismu dnešní společnosti ještě nevyplývá, že by byl levicovým myslitelem. Gomez si je vědom i omylů Karla Marxe, jak uvádí ve své knize, kterou zmiňujeme o něco níže. Tento lyonský autor kráčí věrně v tradici myslitelů sociálního katolicismu, kteří hledali střední cestu mezi kapitalismem a socialismem. Můžeme zde zmínit

¹ Tématem totalitarismu se zabývala v minulých desetiletích celá řada autorů. Ti se pokusili vystihnout různé charakteristiky tohoto fenoménu. Asi nejsystematičtější a nejkomplexnější dílo o totalitarismu máme od Hannah Arendtové. Její pohled byl upřen především na totalitní systémy dvacátého století, nacismus a komunismus. Arendtová upozorňuje především na likvidaci veřejného prostoru a přirozených vtaů mezi lidmi. Totalitní vlády se projevují lží, státní kontrolou, propagandou, ideologií a terorem. Srov. Hannah ARENDTOVÁ, *Původ totalitarismu I–III*, Praha: Oikoymenh, 1996, s. 473–645; Totalitní člověk není psychopatem, ale jedná se často paradoxně o psychicky vyrovnanou a zdravou osobu, která se však považuje za pouhého vykonavatele předepsaných zákonů. Tuto skutečnost Arendtová ukázala na příkladu nacistického zločince Adolfa Eichmanna. Srov. Hannah ARENDTOVÁ, *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*, Praha: Oikoymenh, 2019. Totalitarismus je vyjádřením neschopnosti pracovat se svojí svobodou. Člověk má strach ze svobody a z vlastní zodpovědnosti. Proto mnohdy raději volí cestu úniku pod křídla autoritářských vůdců. K projevům úniku od svobody patří také destruktivita, tj. neschopnost spolupracovat s druhými a systematicky budovat nové dílo, a chování na způsob automatu. Srov. Erich FROMM, *Strach ze svobody*, Praha: Portál, 2014, s. 110–160. Další, jako např. Stanley Milgram, upozornili na to, že totalitní struktury nejsou jen záležitostí extrémních politických vlád, ale mohou nastat kdykoli a kdekoli uprostřed demokraticky vzhlízejících společností. Tento naposled jmenovaný dokázal experimentálně určit, že kolem 65% mírumilovných občanů je ochotno poslechnout autority nebo se podvolit systému nařizujícímu ubližovat druhému člověku. Srov. Stanley MILGRAM, *Poslušnost vůči autoritě. Experiment, který zpochybnil lidskou přirozenost*, Praha: Portál, 2017. Výklad tohoto pokusu srov. Michel TERESTCHENKO, „Préface,” in Stanley MILGRAM, *Expérience sur l’obéissance et la désobéissance à l’autorité*, Paris: La Découverte, 2017, s. 5–35. Totalitní struktury tak můžeme potkat v domovech důchodců, ve školách, na univerzitách, v podnicích nebo v rodinách. Obranou proti tomuto zhoubnému fenoménu je podle všech jmenovaných potřeba klást důraz na hodnotu lidské osoby a přirozené vztahy mezi lidmi, které se realizují nejdokonalejším způsobem uvnitř veřejného prostoru a zároveň tento veřejný prostor budují. Srov. Hannah ARENDTOVÁ, *Vita activa neboli O činném životě*, Praha: Oikoymenh, 2007, s. 33–95. Můžeme zde myslet také na autory personalistické tradice, jako byli např. Emmanuel Mounier nebo Martin Buber, kteří vnímají osobu jako podstatně vztahovou skutečnost. Totalitarismus tuto rovinu naprosto eliminuje a činí z člověka izolovaný atom. Co se týká vztahu moderního liberálního myšlení a totalitarismu, vyjadřují se k němu, i když ze zcela jiné perspektivy a s jinými závěry, i američtí filosofové Sheldon Wolin a jeho žákyně Wendy Brownová. Srov. Sheldon S. WOLIN, *Democracy Incorporated. Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*, Princeton: Princeton University Press, 2017.

jména Gomezových předchůdců či současníků jako Marius Gonin, Joseph Vialatoux, Jean Lacroix, François Perroux nebo Tugdual Derville. Ti všichni hájí lidskou osobu a právo na soukromý majetek, jak k tomu vybízejí již sociální encykliky Lva XIII. *Rerum Novarum* a Pia XI. *Quadragesimo anno*.²

V našem textu začneme představením Gomezova díla a tím, jakou úlohu u něho hraje pojem práce. Ten totiž představuje základní architektonický princip celého Gomezova myšlení. V dalším kroku rozebereme předpoklady současné společnosti, které spočívají podle Gomeze v očekávání ráje rentiérů. Zde vyjde najevo, jak spolu souvisí eschatologická teologická vize s moderní exaktní ekonomickou vědou. Následně dojdeme k současnému ekonomickému modelu společnosti, který vykazuje jisté charakteristiky totalitarismu. Gomez zde mluví především o spekulaci a zamlžení reálného světa, a o jeho nahrazení abstrakcí matematických algoritmů a čísel vyjádřených penězi. V tomto novém světě dochází podle něho k přenastavení hodnot a k redukci člověka a celé lidské společnosti na pouhé části velkého stroje. Abychom nezůstali v pesimismu nad současnou situací, pokusíme se v závěru shrnout Gomezovo řešení. To spočívá především v opětovném uznání skutečné lidské práce a materiálních hodnot. Jako poslední bod nabídneme krátké hodnocení současné covidové situace a položíme si otázku, zda tato nová situace potvrzuje Gomezovy obecné úvahy, anebo je s nimi v nesouladu. Gomez totiž ve svých textech před covidem předpovídá jistou globální krizi, která ochromí současný neoliberální a na spekulaci finančních trhů postavený ekonomický model společnosti.

1. GOMEZOVO DÍLO A ČINNOST

Klíčovým tématem Gomezova myšlení je tedy lidská práce. Podle Gomeze je práce nejtypičtější lidskou činností, která nám dává odpověď na otázku, kdo je to člověk a lidská společnost. Gomez se ve svých textech snaží uchopit povahu lidské práce, klasifikovat ji, a ukázat, k jakým dů-

² Mezi řadou aktivit vynikají tzv. *Sociální týdny* konané ve Francii od r. 1904. Srov. Christian PONSON, *Les Catholiques lyonnais et la Chronique Sociale (1892–1914)*, Lyon, 1979; *Humanisme et philosophie citoyenne. Jean Lacroix, Joseph Vialatoux*, ed. Emmanuel Gabellieri – Paul Moreau, Paris: DDB, 2010; Jan KOBLÍŽEK, *Joseph Vialatoux et le catholicisme social de Lyon. La société civile entre totalitarisme et liberté*, Parole et Silence, 2021, s. 15–22.

sledkům vedou různá pojetí či redukce pojmu práce. Lze říci, že práce je podle něho základním konstitutivním prvkem politiky.

Tématu práce se Gomez věnuje v několika svých knihách z posledních let. První a asi nejvýznamnější knihou je *Le travail invisible – Enquête sur une disparition* (Práce neviditelná – Šetření po zmizení).³ Zde Gomez analyzuje současnou krizi společnosti, jejíž kořeny vidí v orientaci na finanční zisk před starostí o lidskou osobu a její rozvoj. Důsledkem tohoto obratu je znehodnocení lidské práce, která však ve skutečnosti zůstává nutným předpokladem pro veškeré materiální hodnoty. Gomez zve k návratu ke konkrétní lidské práci, k jejímu ocenění a k účtě k pracujícímu. Jen tak se můžeme přiblížit k spravedlivější a lidštější společnosti. Na tuto publikaci navazuje kniha *Intelligence du travail* (Smysl práce),⁴ kde je zvláště zdůrazněna nutnost smyslu práce a provázanost pracujícího s předmětem jeho činnosti. Autor zde proti sobě staví společnost pracujících a společnost konzumentů. Ve stejném roce (2016) vychází i monografie *Penser le travail avec Marx* (Zamýšlení se nad prací spolu s Marxem).⁵ Tato práce je úvodem do díla klasika ekonomického myšlení se snahou vyrovnat se s Marxovým myšlením, které si přes mnohé limity uchovalo i řadu podnětů pro současnost. Gomez si na Marxovi cení schopnosti všimnout si jednotlivého pracujícího. Nicméně ho kritizuje za to, že se tato původní pozitivní skutečnost pokazila teorií o třídě proletariátu, kde se jednotlivec znovu utopil v abstraktním pojmu masy. A posledním z těchto důležitých textů o práci je Gomezova nedávná kniha *L'esprit malin du Capitalisme. Comprendre la crise qui vient* (Vychytralý duch kapitalismu. Pochopit krizi, která přichází).⁶ Zde se autor vymezuje především vůči spekulaci, která je nejcharakterističtějším rysem neoliberální ekonomie. Díky spekulaci totiž dochází k zastření reality a k předefinování hodnot lidské práce a materiálních statků. Spekulace nás podle Gomez

³ Pierre-Yves GOMEZ, *Le travail invisible. Enquête sur une disparition*, Paris: François Bourin, 2013. Pro zajímavost dodejme, že ve stejném roce (2013) publikoval svoji významnou knihu asi o deset let mladší Gomezův současník Thomas Piketty pod názvem *Le capital au XXI^e siècle*, Paris: Seuil, 2013. Piketty se zabývá problémem ekonomické a sociální nerovnosti, která je podle něho přímým důsledkem kapitalismu. Ten je potřeba regulovat státní mocí.

⁴ Pierre-Yves GOMEZ, *Intelligence du travail*, Paris: DDB, 2016.

⁵ Pierre-Yves GOMEZ, *Penser le travail avec Marx*, Bruyères-le-Châtel: Nouvelle Cité, 2016.

⁶ Pierre-Yves GOMEZ, *L'esprit malin du Capitalisme. Comprendre la crise qui vient*, Paris: DDB, 2019.

vyvádí ze skutečného světa do světa iluzí a nesvobody, živné půdy pro totalitní tendence.

Přestože téma práce je u Gomeze základním a vytváří červenou nit jeho úvah, autor naráží na celou řadu dalších společenských problémů. Významné jsou jeho publikace o podnikové strategii, moci a vedení institucí. Zde vyniká útlá kniha *La Gouvernance d'entreprise*, která je syntézou Gomezových prací na toto téma z předchozích let.⁷ Gomez jako vysokoškolský pedagog a profesor podnikové strategie na l'École de Management v Lyonu (EM-Lyon) a vedoucí *Francoouzského institutu pro řízení podniků* na této škole⁸ pravidelně přispívá také svými úvahami a glosami v denním tisku a na sociálních sítích. Nejvýznamnějšími jsou jeho pravidelné komentáře v deníku *Le Monde*.⁹

Jako poslední bod tohoto bibliografického úvodu dodejme, že Gomez zná i pojem občanské rezistence vůči státnímu establishmentu. Domníváme se, že vzhledem k svému akademickému a veřejnému působení toto téma ve svých publikacích explicitně nezmiňuje, nicméně lze ho zahlédnout v knize rozhovorů *La liberté nous écoute*, která vyšla jako reakce na zavádění nové rodinné politiky ve Francii v roce 2013.¹⁰

2. TOUHA PO RÁJI BEZ PRÁCE

Gomezovo myšlení je velice zajímavé nejen pro ekonomy, ale i pro teology, protože ti si mohou při četbě jeho textů uvědomit, jak úzce spolu souvisí ekonomie, důvěra lidí a víra v různé vize či příběhy. Jde především o příslib budoucnosti, o očekávání ráje nebo různých spasitelů.

⁷ Pierre-Yves GOMEZ, *La Gouvernance d'entreprise*, Paris: PUF [Que sais-je ?], 2018; *Qualité et théorie des conventions*, Paris: Economica, 1994; *Le Gouvernement de l'entreprise. Modèles économiques de l'entreprise et pratiques de gestion*, InterÉditions, 1996; *La République des actionnaires*, Syros, 2001; *L'Entreprise dans la démocratie. Une théorie politique du gouvernement des entreprises*, (ve spolupráci s Harry Korine), De Boeck, 2009; *The Leap to Globalization: Creating New Value from Business Without Borders*, (ve spolupráci s Harry Korine), John Wiley and Sons, 2002; *Entrepreneurs and Democracy: A Political Theory of Corporate Governance*, Cambridge University Press, 2011; *Strong Managers, Strong Owners: Corporate Governance and Strategy*, (ve spolupráci s Harry Korine), Cambridge University Press, 2013.

⁸ *L'Institut français de gouvernement des entreprises* à l'École de Management de Lyon.

⁹ Srov. <https://pierre-yves-gomez.fr/category/mes-chroniques-du-monde/> [30. 11. 2021].

¹⁰ Srov. Pierre-Yves GOMEZ, *La liberté nous écoute. Pour une écologie humaine*, (Entretien avec Claire Villemain), Paris: Quasar, 2013.

S tím vším ekonomie pracuje, a to vše se také promítá do konkrétního uspořádání naší společnosti, která je neustále v pohybu, a která očekává a reaguje na různé eschatologické výzvy.¹¹

Základním předpokladem Gomezových úvah, a současně také jeho odpovědí na důvody krize současné ekonomiky, je všeobecné lidské očekávání budoucího ráje, kde budeme všichni žít jako rentiéři. Ať si to přiznáme nebo ne, naše veškeré spoření, pojišťování a splácení má svůj důvod v myšlence, že jednou nastane stav, kdy veškerá dřina naší lidské práce zanikne, a my si budeme vychutnávat pocit bezpečí a radosti, bavit se a užívat si. Gomez toto lidské očekávání zcela nezavrhuje. To má totiž i své opodstatnění. Myšlenka odkládat si část platu během svých aktivních let a spořit si na pozdější dobu, nebo spíše odevzdávat peníze finančním institucím, které nám budou rentu vyplácet, až my nebudeme schopni pracovat z důvodu stáří nebo nemoci, je přirozená. Ovšem toto očekávání budoucího stavu bez práce s pravidelným příjmem se stalo naprosto všeobecným. Stalo se motorem, který od konce 70. let minulého století pohání neoliberální model celé společnosti.¹² Je příčinou globalizace, přenastavení hodnot a cílů – tím se stal zisk, formace nových elit, nového typu řízení společností, vzniku nových norem a kontroly.¹³ Gomez ukazuje, že tyto změny vedly k nastolení nového univerzálního modelu společnosti, která vyšla z ekonomiky a týkala se hospodaření, ale která postupně zasáhla veškeré oblasti lidské činnosti – politiku, školství i kulturu.¹⁴ Můžeme si tak uvědomit, že tento nový model, na který jsme si postupně zvykli, vykazuje známky totalitarismu, jako je odosobnění a izolace individua, nahrazení vzájemných vztahů byrokracií fungující podle přesných formálních pravidel, neustálá kontrola, prolomení mezi soukromou a veřejnou sférou. Tyto charakteristiky totalitarismu formuluje již výše uvedená Hannah Arendtová.¹⁵

¹¹ Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 16–18; S myšlenkou ráje pracoval velice intenzivně právě Karel Marx a jeho následovníci. Srov. GOMEZ, *Penser le travail avec Karl Marx*, s. 99–116; V představách mnohých má dnes iluze ráje formu tzv. „obce konzumentů“ či budoucích rentiérů. Srov. GOMEZ, *Intelligence du travail*, s. 74–82, 99–107; GOMEZ, *L'esprit malin du Capitalisme*, s. 23–32; 231–272.

¹² Fenoménu pojišťování se věnuje také francouzský myslitel Pierre Rosanvallon. Srov. Pierre ROSANVALLON, *Le capitalisme utopique: Histoire de l'idée du marché*, Paris: Seuil, 1999.

¹³ Srov. GOMEZ, *L'esprit malin du Capitalisme*, s. 32–56.

¹⁴ Srov. GOMEZ, *Intelligence du travail*, s. 88–89; GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 12–22.

¹⁵ Hlavní dílo Arendtové *Původ totalitarismu* jsme už zmínili. Pěkným úvodem do jejího myšlení je např. dvacetistránková esej „Co je svoboda?“. Srov. Hannah ARENDTO-

3. NEOLIBERÁLNÍ EKONOMICKÝ MODEL SPOLEČNOSTI

K tomu, abychom mohli dojít k formulaci jistých totalitních struktur neoliberalního ekonomického modelu, nebo toho, co může k těmto strukturám vést, je potřeba neoliberalní systém aspoň rámcově pochopit. O motivu, kterým je očekávání ráje rentiérů, jsme právě mluvili. Gomez udává, že od konce sedmdesátých let v USA a od začátku osmdesátých let v Evropě dochází ke dvěma zásadním skutečnostem. Za první došlo k tvorbě finančních institucí – fondů, které začaly shromažďovat kapitál drobných střadatelů. Ti očekávali a očekávají své pozdější renty a penze. Cílem tohoto procesu bylo obnovení poválečného průmyslu a zavedení nových odvětví jako byly služby a informatika, a tím restart ekonomiky. Za druhé došlo k uvolnění burzovního trhu s prodejem akcií podniků, které hledaly investice. Důležité je zde to, že s volnými burzami vstoupila do hry spekulace, tzn. oceňování hodnoty akcií podniků, a tím i hodnoty jejich kapitálu, věcí, práce i lidí samotných. Jinými slovy, v důsledku budování masové společnosti renty dochází k formaci finančního průmyslu, který se začíná chovat podle svých nových pravidel s cílem získat stále větší zisky, aby uspokojil očekávání současných i budoucích rentiérů. Podniky,¹⁶ které získaly peníze na investice, a tedy důvěru těchto finančních institucí, byly a jsou pod stále větším tlakem vyrobit, prodat a vydělat. A tím se roztočil kolotoč závislý na odbytu, a tedy na konzumaci. To znamená, je potřeba konzumovat, aby se mohlo vyrábět, prodávat a vydělávat. A tak splácet finančním institucím, které zase mohou vyplácet rentu.¹⁷

Tyto skutečnosti, které jsme právě uvedli, nejsou asi pro běžného člověka až tak objevené. Je však důležité, abychom si všimli mechanismu, který se tímto procesem nastartoval, a který vede k opatřením, která mohou připomínat praxi totalitních systémů. Gomez mluví o několika takovýchto projevech.

vÁ, *Mezi minulostí a budoucností. Osm cvičení v politickém myšlení*, Brno: CDK, 2002, s. 129–152.

¹⁶ K typologii podniků srov. GOMEZ, *La Gouvernance d'entreprise*, s. 13–18.

¹⁷ Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 27–37.

4. ZNAKY TOTALITNÍ MOCI SOUČASNÉHO EKONOMICKÉHO MODELU

Prvním podstatným znakem jisté totality dnešního ekonomického modelu je podle Gomeze centralizace ekonomické a neformální politické moci, která je reprezentována vznikem obrovských nadnárodních podniků jako Microsoft, Apple, Google nebo Facebook. Tyto koncerny se staly gravitačními centry, kolem kterých krouží všechny ostatní menší firmy. Ty se na těchto stále se zvětšujících gigantech staly závislé a v důsledku toho musely převzít i jejich způsoby řízení a kontroly. Tato skutečnost formace několika nadnárodních podniků totiž podle Gomeze logicky vyplynula jako výsledek snahy fondů investovat s co nejmenším rizikem.¹⁸

Dalším důležitým projevem tohoto ekonomicko-společenského procesu, který vede k totalitě, je záměrná tvorba fikce. Ta má podobu spekulací a honby za inovacemi. Spekulace je slovo odvozené od *speculum*, což znamená zrcadlo. Ve světě ekonomie jde o myšlenku sledovat, co dělají ti druzí a umět se nejen rychle přizpůsobit vzniklé situaci, ale předstihnout své soky. Ti však sledují také mne a pokouší se o to samé. Silnější, rychlejší a mazanější vyhrává. Zde však dochází také k tomu, že nikdo nevyjadřuje to, co chce nebo cítí, ale snaží se vytušit to, co se líbí průměrné většině, a to pak volit. Dochází tak na jedné straně k popírání autenticity a osobního charismatu jednotlivých lidí,¹⁹ a na druhé straně k růstu silně individualistické společnosti, kde každý sleduje jen svůj zájem. Gomez se nebrání mluvit o „narcismu“. Jsme tak v myšlence masy, atomizace jednotlivých lidí, kteří se stávají bezvýznamnými a zároveň nedůvěřivými a závistivými jedni vůči druhým.²⁰

Nejzávažnější důsledky spekulace spočívají v tom, že dochází ke snaze předefinovat realitu, objektivní materiální hodnoty, hodnotu konkrétní lidské práce, a jejich zastírání. Jinými slovy, dochází k záměrné formaci iluzí. Projevem či důsledkem spekulace, o které Gomez mluví, jsou velké sociální rozdíly mezi jednotlivými pracujícími. Tím, jak se snaží

¹⁸ Srov. tamtéž, s. 39–50.

¹⁹ Srov. GOMEZ, *L'esprit malin du Capitalisme*, s. 67–84.

²⁰ Srov. tamtéž, s. 101–116; Analýze narcismu v moderní společnosti se zvláště věnoval Christopher Lasch. Srov. Christopher LASCH, *The Culture of Narcissism. American Life in an Age of Diminishing Expectations*, New York/London: W. W. Norton and Company, 1991.

předběhnout jeden druhého, snaží se ho trumfnout i ve výši platu. Ta je totiž symbolem prestiže, moci a úspěchu. A tak se stalo, říká Gomez, že zatímco ještě ve dvacátých letech minulého století měli ředitelé těch největších světových firem čtyřicetinasobek platu nejhůře placeného dělníka (příkladem je majitel automobilové firmy Henry Ford), v roce 2010 je to již více než šestsetpadesátinasobek!²¹ Paradoxní na celé věci je však to, že i běžný dělník považuje za čest, že pracuje v podniku, kde ředitel a jeho náměstci berou velké platy. Cítil by se totiž zahanben před svými kamarády, kteří pracují v jiných firmách, kde by ředitelé brali mnohem vyšší platy, než „jeho“ ředitel. Gomez tak naráží i na psychologickou rovinu této skutečnosti.²² Elita, kterou produkuje tento liberální model založený na financích, je pevně strukturovanou skutečností. Do jednotlivých společenských pater podobných kastám se člověk dostává jen díky rodinným vazbám či klientelismu, jak na to již v devadesátých letech upozornil i náš český sociolog Jan Keller.²³

Vedle spekulací vytváří novou a iluzorní společnost také honba za inovacemi. Ta je totiž nejen projevem oné zběsilé soutěže o prvenství, ale má co do činění s vírou v rajskou budoucnost, která má sanovat přítomné dluhy (investice). A tak dochází ke stále klopotnějšímu běhu k „zářné budoucnosti“ se stále vyššími dluhy.²⁴ Eschatologické a iracionální očekávání rajských zítřků je typickým rysem totalitarismu. Poskytují totiž vždy dobrý důvod k omezování osobní svobody.

Dalším podstatným projevem nového liberálního modelu ekonomiky, který můžeme klasifikovat jako totalitní znak, je omezování osobního kontaktu mezi řadovými zaměstnanci a jejich řediteli, ale i mezi zaměstnanci navzájem, a řízení podniků přes monitory a evaluace. Ti, kdo řídí, nejsou již v drtivé většině odborníky na daný druh průmyslu nebo služeb, jako tomu bylo ještě v první polovině dvacátého století, ale jsou to specialisté v řízení a komunikacích. Jsou pro řadové pracovníky často anonymní, tak jako jsou řadoví pracovníci anonymní pro vyšší patra

²¹ Srov. J. GADREY, *En finir avec les inégalités*, Paris: Mango, 2006, in GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 78; Platon hovoří maximálně o čtyřnásobku zisku, který má dělit ty nejbohatší od těch nejméně bohatých v obci při zachování sociální spravedlnosti. Srov. PLATON, *Zákony V*, 744e, Praha: Oikoymenth, 2003, s. 159.

²² Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 77–92.

²³ Srov. GOMEZ, *L'esprit malin du Capitalisme*, s. 57–66; GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 88–92; Jan KELLER, *Dvanáct omylů sociologie*, Praha: SLON, 1995, s. 49–71.

²⁴ Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 63–75; GOMEZ, *L'esprit malin du Capitalisme*, 211–230.

řízení. Ty totiž nezajímá konkrétní pracovník, ale výsledky jeho práce. Především tedy rentabilita. Vše je překládáno do soustav čísel a algoritmů. Pracovní proces se stává tzv. „transparentním“. Nejde však o nic jiného, než o redukci reality, práce a člověka na matematicky měřitelnou abstrakci.²⁵ Gomez na tomto místě uvádí přílehlavý obraz. Personalisté podniků jsou často prý podobni mladým chlapcům, kteří hrají počítačovou hru. Chod podniku ovládají z jednoho řídicího monitoru, kde jsou soustředěny všechny funkce systému založeného na matematice. Osoby pracujících, o kterých rozhoduje, figurují na displeji jen jako anonymní postavy nebo čísla v tabulce.²⁶

5. IDEOLOGIE PENĚZ A JEJÍ ELITY

Gomez se dostává k důležitému momentu proměny celého společenského schématu. Díky tzv. „finančnímu průmyslu“, který vznikl od konce sedmdesátých let, a díky „financiarizaci“ ekonomiky a s ní veškeré reality, (tzn. jejím převedením na pouhá čísla značící finanční zisk, který se stal cílem veškeré lidské aktivity), se postupně zformovala také jistá finanční elita. Jde o oligarchii, která si díky ekonomii založené na spekulaci vytvořila svůj mentální svět. Podle Gomeze jde o lidi žijící v jiných relacích, než ostatní pracující, kteří se stali „neviditelnými“ podobně jako jejich práce. S nadsázkou, ale ne tak docela, lze říci, že členové této nové elity chodí do stejných škol a mluví svým jazykem, totiž tím evaluačně-matematickým s řadou anglicismů.²⁷

²⁵ Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 98–113, 196–200; GOMEZ, *Intelligence du travail*, s. 157–167.

²⁶ Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 115–116.

²⁷ Gomez uvádí ve svých textech řadu příkladů. V této souvislosti vzpomíná na svou návštěvu Ruska na počátku devadesátých let, kdy zde byla ještě zachytitelná atmosféra bývalého Sovětského svazu. Uvědomil si, že mezi tehdejšími sovětskými plánovači a skutečným světem byl ohromný rozdíl. Bohužel těmto sovětským plánovačům pětileté se podobá řada dnešních manažerů a studentů ekonomie. I ti si totiž naivně myslí, že realita je naprosto shodná s jejich číselnými tabulkami a matematickými výpočty nebo dokonce plány. Gomez uvádí také příklad císařského Japonska, kde existovala propast mezi obyčejnými lidmi a císařským dvorem, který měl svůj jazyk, své prostředí a svoji nepropustnou kastu. Srov. GOMEZ, *L'esprit malin du Capitalisme*, s. 158–161; *Le travail invisible*, s. 113–118, 133–145, 201–206.

Totalitním znakem našeho neoliberálního modelu, ve kterém žijeme, je to, že funguje jako stroj. Jsou zde oligarchové – plánovači,²⁸ pak jsou tady experti na techniku a komunikaci, tedy ti, kteří budují byrokracii, a nakonec jsou v systému zakomponováni i malí plnitelé, kteří se nacházejí na základně pomyslné pyramidy. To jsou nepatrní střadatelé a pracující v jedné osobě. Každý zde plní funkci, která je mu uložena. Točíme se jako kolečka v hodinkách, velká i malá.²⁹

Gomez si klade otázku, jak to, že to všechno funguje? Jak to, že se lidé, kteří se nacházejí na spodní hraně pyramidy, oni malí a konkrétní pracující, kteří často zápasí o základní životní potřeby, a na kterých přesto ekonomika stojí, nevzbouří, ale plní dále svědomitě své zadané úkoly? Je zde několik důvodů: Prvním z nich je nevědomost lidí. Každý jednotlivec je jakoby utopen uprostřed tohoto velikého systému, který mu připadá jako labyrint, je vlastně anonymní. Síť vztahů, kterou používá, je z velké většiny již předem definována oním systémem, který ho ovládá. Za druhé, ona struktura, ve které žije, je velice funkční a vysoce efektivní. Lze ji tedy jen těžko zpochybnit. Třetím důvodem je ona základní touha po rentě, kterou každý očekává jako vysvobození po létech dřiny a odříkání. Čtvrtým a posledním důvodem funkčnosti systému je možnost konzumovat a utrácet, což je projev určité relaxace, iluzorního útěku ze systému či náhražka svobody. Gomez ironicky poznamenává, že jsme se naučili utrácet peníze, které nemáme, za věci, které nepotřebujeme. Mluví o běžném člověku jako o veverce, která je uzavřena v rotující klínce, a která běží za oříškem ležícím mimo klíčku. Veverka samozřejmě oříšek (kýžený důchod a jeho užívání v budoucím ráji bez práce) nikdy nezíská. Klíčka se otáčí stále rychleji, veverka utíká také stále rychleji, až v jednom okamžiku padne vysílením. V ten moment ji vystřídá jiná veverka a klíčka se otáčí ještě rychleji...³⁰

²⁸ Pojem „oligarchie“ či „oligarchové“ nepoužívá Gomez jen analogicky, tak jako i pojmy „demokracie“, „anarchie“ a „autokracie“ v podniku. V rámci vedení firmy totiž rozlišuje sedm forem řízení, které vznikají jako výsledky vztahů mezi suverénní, výkonnou a kontrolní mocí. U oligarchie rozlišuje oligarchii akcionářů, ředitelskou oligarchii a oligarchii dohlížitelů. Srov. GOMEZ, *La Gouvernance d'entreprise*, s. 54–71.

²⁹ Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 119, 247–249; GOMEZ, *Intelligence du travail*, s. 117–128; Srov. Joseph VIALATOUX, *La Cité Totalitaire de Hobbes. Théorie Naturaliste de la Civilisation. Essai sur la Signification de l'Existence Historique du Totalitarisme*, Lyon: CSF, 1952; „Une Théorie de l'Etat totalitaire: Le réveil de l'esprit,“ *La Chronique Sociale de France*, Décembre (1935): 873–885.

³⁰ Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 119–132.

6. CESTA KE SVOBODĚ A KE ZDRAVÉ EKONOMICE

Gomez je přesvědčen o tom, že ekonomický model, ve kterém žijeme, je nemocný. A nejde jen o ekonomiku. To, co bylo výše popsáno, se samozřejmě týká všech ostatních odvětví lidské činnosti, ať se jedná o školství, univerzity, výzkum, kulturu nebo umění. Vše přijalo koncept rentability, transparentnosti a tedy matematizace, způsob evaluací, řízení a hodnoty z oblasti financí. Gomez proto apeluje k návratu ke skutečnému světu, ke skutečné práci, ke skutečným objektivním materiálním hodnotám a k reálným lidem a vztahům. Politickou obec, ve které můžeme skutečně svobodně žít, je pouze ta, která je a bude plodem konkrétní lidské práce, nikoli burzovní spekulace. Práce je tak pro Gomeze základním normotvorným prvkem lidské existence i politiky.³¹

Gomez nabízí jistou filosofii práce a poukazuje na vývoj pojetí práce v moderních dějinách.³² Odmítá především pojetí práce jako trest nebo prokletí. V pojetí práce je třeba rozlišovat tři dimenze: rovinu subjektivní, objektivní a kolektivní. Subjektivní rovina se týká uznání lidské osoby, která chce vnímat smysl své práce a také to, že se účastní společného díla. Objektivní skutečnost oproti tomu odkazuje na efektivitu. Nelze totiž zůstat jen v jistém subjektivním narcismu. Nicméně na pouhou efektivitu byla zase práce zredukována podle Gomeze ve výše popsaném neoliberálním modelu ekonomiky a lidské společnosti. A konečně kolektivní rovina poukazuje na vzájemnou provázanost lidských činností, které vrcholí v lidské solidaritě.³³

Vedle této první klasifikace práce, kde hodnotí její aspekt subjektivní, objektivní a kolektivní, uvádí Gomez ještě druhou klasifikaci. Zde rozlišuje čtyři momenty a opět mu jde o práci jako vyjádření lidské svobody. Za prvé práce člověka osvobozuje od přírodních nutností jako je hlad, žízeň, zima apod. a činí ho pánem svého života. Za druhé se člověk díky své práci stává nezávislým na pouhém dobrodiní ostatních lidí, ale sám se stává aktérem, který přispívá ke společnému dobru všech. Místo jednostranné závislosti tak nastává situace vzájemné závislosti, která je symbolem zdravé společnosti a odkazuje na solidaritu mezi lidmi. Za třetí díky své práci člověk rozvíjí své dary a kompetence, které slouží jemu i ostatním. A konečně za čtvrté práce dovoluje člověku stávat se

³¹ Srov. GOMEZ, *Intelligence du travail*, s. 167–181; GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 233–234.

³² Srov. GOMEZ, *Penser le travail avec Karl Marx*, s. 41–97.

³³ Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 171–200.

iniciativním, organizovat svůj život a měnit svět kolem sebe. Skrze práci tak člověk vtěluje smysl konkrétním věcem a událostem. Z nahodilých možností se tak stávají konkrétní aktuální věci.³⁴

Tuto druhou klasifikaci však lze představit i v její negativní podobě. Jde o situaci, kdy se práce stává nástrojem totalitního systému. Opět můžeme myslet na čtyři momenty. V prvním případě se jedná o skutečnost, kdy člověk pracuje jen proto, aby si uhájil holý život, aby neměl např. hlad, nebo aby zaplatil nájem za bydlení. Degradování člověka nastává i v případě takových společenských struktur, které nedovolují člověku osamostatnění a člověk je odkázán buď na naprosté dobrodiní druhých, anebo na nějakou zcela podřadnou práci. Může jít i o situaci, kdy tempo práce a její smysl neurčuje člověk, ale stroj nebo informační systém. Třetí situací, kde práce ničí člověka fyzicky i psychicky, jsou okamžiky, kdy člověk na svou práci nestačí. A posledním čtvrtým bodem je to, když je člověk nucen dělat něco, co nemá smysl, nebo to, v čem člověk smysl nevidí. Když je podřízen např. příliš velké byrokracii, anebo když jen slepě vykonává příkazy. Jednoduše tam, kde není místo pro osobní iniciativu.³⁵

Máme za to, že Gomez vnímá hrozbu jisté totality na základě znehodnocení pojmu práce a její redukce na pouhé objektivní kritérium, tj. na pouhý zisk. Vybízí dnešní manažery, aby se více stávali těmi, kdo vedou jim svěřené podřízené. Jejich moc nad druhými je jim dána k službě, a nikoli k pouhému ovládání nebo dokonce k zneužívání ostatních.³⁶ Odvoláme-li se v tuto chvíli na tradiční scholastické autory jako byli např. Tomáš Akvinský nebo František Suárez, můžeme prodloužit Gomezovu myšlenku a říci, že vedoucí v podnicích mají být ctnostnými garanty společného dobra. Jde snad o pouhý idealismus?

Podle Gomeze nesmíme přestat hledat velkorysost a smysl práce. Z tohoto důvodu odkazuje i na jistou „cechovní hrdost“. Na to, že daný pracující patří ke konkrétní skupině lidí vytvářejících konkrétní hodnoty hodné obdivu.³⁷

Posledním momentem zdravé společnosti je decentralizace rozhodování a princip subsidiarity moci. Jde o to, aby rozhodovací procesy probíhaly co nejbližše konkrétní pracovní situaci a nikoli někde v cen-

³⁴ Srov. GOMEZ, *Intelligence du travail*, s. 16–21.

³⁵ Srov. tamtéž, s. 22–26.

³⁶ Srov. GOMEZ, *Le travail invisible*, s. 207–221.

³⁷ Srov. tamtéž, s. 208–212, 218–220.

trále formou evaluací abstraktních hodnot. Gomez klade proto důraz na „spolurozhodování“. Rozlišuje řízení, které náleží řediteli a jeho náměstkům, a pak dohlížení. Všechny složky, které se účastní na moci a kompetencích, tak mají úkol usilovat o společné dobro celého podniku a občanské společnosti.³⁸

ZÁVĚREČNÁ POZNÁMKA: A co Covid-19?

Tento článek uzavřeme krátkým odkazem na aktuální problém, který prostupuje celou společnost, a to nad situací Covidu-19. Všudypřítomná pandemie neovlivňuje jen zdraví lidí, ale i celou ekonomiku a oblast práce. Totiž úvahy, které jsme prezentovali, pocházejí z doby před covidem. Čtenář se může v tuto chvíli zamýšlet nad tím, zda to, co tu četl, je stále aktuální. Neukázaly problémy s covidem, že všechno je úplně jinak, než Gomez předkládá?

Gomez se samozřejmě nad současnou situací zamýšlí a publikuje své glosy či krátké úvahy v denním tisku a na sociálních sítích. V tuto chvíli jsme v době interpretací a úvah o možném budoucím vývoji pandemie, ekonomiky i celé společnosti. Domníváme se však, že Gomezovy představy jsou současným vývojem spíše potvrzovány. Jedno ze základních Gomezových tvrzení je, že Athény bez otroků neexistují. Svět bez reálné práce a materiálních hodnot je jen iluzí. Na řadě míst se vyjadřuje o současném stavu ekonomiky skepticky a říká, že nelze do nekonečna navyšovat konzumaci a dluh; nelze rentu oddělovat od konkrétní poctivé práce; nelze pouze spekulativně udělovat hodnoty materiálním věcem kolem nás. To, co nás jediné bude držet, je reálný svět, reálná práce a reální lidé. Věří, že dříve nebo později současný neoliberální ekonomický model ztratí dech, a my se musíme vrátit z iluze do skutečného světa. Tato proměna se podle Gomeze odehraje buď plynule, budeme-li rozumní, anebo skrze celospolečenskou krizi, kterou může přivodit cokoli nenadálého a neočekávaného.³⁹

V jednom ze svých nedávných článků nabízí Gomez čtyři možné scénáře: První dva jsme právě uvedli, plynulý přechod do jiného a při-

³⁸ Srov. tamtéž, s. 224–234.

³⁹ Srov. Pierre-Yves GOMEZ, „Quatre scénarios pour la société post-Covid“, *Aletheia*, 12. května 2020.

rozeného modelu ekonomiky či totální rozvrat, který rovněž povede do reality ke zdravějšímu modelu, ale přes řadu obětí a sociální napětí. Další scénář, který odmítá jako naivní, je návrat do stavu před covidem k tzv. „spekulativnímu kapitalismu“. Covidová pandemie je v novodobých dějinách podle něho tak převratnou událostí, že se nelze domnívat, že se zítra jen tak ztratí a my budeme dělat, že se vlastně nic nestalo. Ekonomické a společenské důsledky jsou již tak markantní, že o této variantě nelze vůbec uvažovat. Scénář, ke kterému se Gomez přiklání, je takový, že doufá, že budeme ušetření společenského rozvratu, ke kterému snad nedojde. Očekává, že neoliberální ekonomika bude pokračovat v jiné degradované formě, ovšem se snahou o reformu směrem k reálné práci, k reálným ekonomickým hodnotám a k větší sociální rovnosti, jinak se bude jednat o návrat zpět a o riziko budoucího krachu.⁴⁰

**A Critique of the Neoliberal Model of Society:
A Bibliographical Study on the Work of the French Economist Pierre-Yves Gomez**

Keywords: Material Values; Human Labour; Finance; Economy; Freedom; Totalitarianism; Ethics; Company; Management; Business; Christian Social Doctrine

Abstract: This article presents the work of the French thinker and economist Pierre-Yves Gomez (* 1960). This author seeks to define the neoliberal model of economics and society, and defends the principles of the Christian social doctrine. Against the background of Gomez's texts, I attempt to show that the current neoliberal model can lead to a totalitarian conception of power in society. The main manifestation of neoliberalism is the obscuration of genuine human labour and concrete material values. These are replaced by speculation. According to Gomez, the company's goal, which lies in the development of human persons and society as a whole, is replaced by financial gain. Gomez fights for the human person, concrete human work and the real material world, which are the prerequisites of a just society.

Mgr. Jan Koblížek, Th.D.
Katedra filozofie a patrologie
CMTF UP
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
jankoblizek@seznam.cz

⁴⁰ Srov. tamtéž; „La sous-traitance: prochaine victime de la Covid-19,” *Le Monde*, 28. října 2020; „A quoi va ressembler notre société post-Covid? Retour sur 4 scénarios possibles,” <https://pierre-yves-gomez.fr>, 20. listopadu 2020.